

## ЖИТТЄВІ ОРІЄНТАЦІЇ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ В УМОВАХ ПОГРАНИЧЧЯ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

### LIFE ORIENTATIONS OF CHILDREN AND YOUTH IN BORDER CONDITIONS: SOCIO-CULTURAL ASPECT

Стаття присвячена одній з актуальних проблем формування соціокультурних життєвих орієнтацій дітей та молоді в умовах пограниччя. Зазначено, що в умовах зовнішніх і внутрішніх загроз для української державності, активної соціокультурної взаємодії все більшого значення набувають соціокультурні простори, що знаходяться на перетині культурних і цивілізаційних меж (кордонів) та люди, які населяють ці простори. Наголошено на соціокультурному просторі як ареалі культури, соціокультурних норм і цінностей, інтенсивної взаємодії. Розкрито зміст понять «пограниччя», «життєві орієнтації». Розглянуто категорію пограниччя в соціокультурному аспекті. Констатовано, що в умовах пограниччя відбувається інтенсивна взаємодія індивіда з іншою культурою. Згідно теорії міжкультурної комунікації у взаємодії індивіда з іншою культурою можлива реалізація основних стратегій трансформації комплексу його соціокультурних якостей: акультурації, асиміляції, сепарації, маргіналізації, інтеграції. Акцентовано на полікультурності соціуму, співіснуванні на прикордонні людей різних національностей в умовах множинності культур та необхідності осмислення цього соціуму через конкретні життєві орієнтації, що визначають шляхи його цивілізаційного поступу. Наголошено на сфері особистісних цінностей, які визначають життєві орієнтації особистості та є регулятором її поведінки. З'ясовано, що життєві орієнтації є особливим способом відображення у свідомості людини тих загальнолюдських цінностей, які виступають як ключові, стратегічні орієнтири і цілі їх життєдіяльності. Встановлено, що життєві орієнтації забезпечують стійкість молоді, визначеність і послідовність її поведінки із соціокультурним середовищем та сприяють формуванню патріотичної свідомості, національної ідентичності, морально-духовних якостей. Зазначено, що планування роботи з дітьми та молоддю слід здійснювати, враховуючи особливості їх життєвих орієнтацій, мотиваційну структуру ставлень і спрямованість їх діяльності, специфіку прикордоння як перетину різних культур.

**Ключові слова:** цінності, ціннісні орієнтації, життєві орієнтації, полікультурність, пограниччя, молодь.

The article is devoted to one of the urgent problems of forming socio-cultural life orientations of children and youth in borderland conditions. It is noted that in the conditions of external and internal threats to Ukrainian statehood, active socio-cultural interaction, socio-cultural spaces located at the intersection of cultural and civilizational boundaries (borders) and the people who inhabit these spaces are becoming increasingly important. The socio-cultural space is emphasized as an area of culture, socio-cultural norms and values, and intensive interaction. The content of the concepts «borderland», «life orientations» is revealed. The category of borderland is considered in the socio-cultural aspect. It is stated that in borderland conditions there is intensive interaction of the individual with another culture. According to the theory of intercultural communication, in the interaction of an individual with another culture, it is possible to implement the main strategies for transforming the complex of his socio-cultural qualities: acculturation, assimilation, separation, marginalization, integration. The emphasis is on the multiculturalism of society, the coexistence on the borderland of people of different nationalities in conditions of a plurality of cultures and the need to understand this society through specific life orientations that determine the paths of its civilizational progress. The sphere of personal values, which determine the life orientations of an individual and are a regulator of his behavior, is emphasized. It was found that life orientations are a special way of reflecting in the human consciousness those universal human values that act as key, strategic guidelines and goals of their life activities. It was established that life orientations ensure the stability of youth, certainty and consistency of their behavior with the socio-cultural environment and contribute to the formation of patriotic consciousness, national identity, moral and spiritual qualities. It was noted that planning work with children and youth should be carried out taking into account the peculiarities of their life orientations, the motivational structure of attitudes and the direction of their activities, the specifics of the border region as a crossing of different cultures.

**Key words:** values, value orientations, life orientations, multiculturalism, border region, youth.

УДК 37.034

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2025/84.2.21>

**Тернопільська В.І.,**

докт. пед. наук,  
професор  
Інституту проблем виховання  
Національної академії педагогічних  
наук України

**Михайліченко М.В.,**

кандидат педагогічних наук,  
професор  
Інституту проблем виховання  
Національної академії педагогічних  
наук України

#### Постановка проблеми у загальному вигляді.

В умовах зовнішніх і внутрішніх загроз для української державності, активної соціокультурної взаємодії, що притаманна сучасній культурі, все більшого значення набувають соціокультурні простори, які знаходяться на перетині культурних і цивілізаційних меж (кордонів) та люди, які населяють ці простори. Відтак дослідження соціокультурних життєвих орієнтацій підростаючої особистості в умовах пограниччя набуває особливої актуальності.

#### Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика пограниччя та виховання дітей та молоді на пограниччі досліджувалася Я. Верменич, О. Кривицькою, Л. Бутенко, Р. Парком, Г. Красовською, О. Алексєєвою, Ж. Лессард-Шартреном, Дж. Бауменом, Т. Вілкінсоном, М. Саранджані, Е. Стоунквістом, Е. Адельмаммом, Є. Нікітовичем та іншими.

**Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми.** Наявність значного інтересу до проблеми формування життєвих орієнтацій

дітей і молоді в умовах пограниччя та відсутність фундаментальних досліджень вказаного напрямку зумовили необхідність організації експериментально-дослідницької діяльності.

**Мета статті** – розкрити теоретичні засади формування життєвих орієнтацій дітей та молоді в умовах пограниччя.

**Виклад основного матеріалу.** Сміслові наповнення категорій «пограниччя» в соціокультурному аспекті – це певний простір, де відбувається перетин, взаємодія різних культур. При цьому соціокультурні форми і практики пограниччя є результатом діяльності людей в специфічних соціальних, культурних умовах.

Бачиться особливо суттєвим, дослідженням не тільки феномену пограниччя його соціокультурної специфіки, а й вивчення підростаючої особистості в ситуації пограниччя, розкриття форм людської діяльності, особливостей її свідомості, життєвих орієнтацій сформованих в культурному пограниччі, тобто в умовах інтенсивної соціокультурної взаємодії та обміну.

Ситуація пограниччя – це перш за все інтенсивна взаємодія з іншими культурами. Зокрема, згідно теорії міжкультурних комунікацій у взаємодії індивіда з іншою культурою можлива реалізація основних стратегій трансформації комплексу його соціокультурних якостей: акультурація; асиміляція; сепарація; маргіналізація; інтеграція [8]. Згідно з цим, асиміляція виступає варіантом акультурації, за якої відбувається повна ідентифікація з новою культурою та заперечення, утрата власної культури індивідом. Сепарація означає заперечення іншої культури та збереження своїх соціокультурних особливостей. Маргіналізація передбачає втрату вихідних культурних якостей і набуття нового соціокультурного «багажу», утрата власної культури за відсутності контактів з іншою культурою. Інтеграція, як найбільш приваблива стратегія характеризується ідентифікацією із обома культурами.

Категорія «соціокультурний простір» є універсальною загально-соціологічною категорією, яка включає в себе цілий спектр дефініцій, що акумулюються в різних аспектах соціальних об'єктів і взаємовідносин. При цьому, просторовий аспект дозволяє виокремлювати й досліджувати як інтеграційні зв'язки, так і процеси регіоналізації, які виникають у нових геополітичних умовах. Саме тому можемо стверджувати, що соціокультурний простір – це ареал культури, соціокультурних норм і цінностей, а також простір взаємодії.

Із точки зору О. Рафальського, важливим є «... розуміння соціуму як цілісного утворення, сукупностей індивідів, спільнот, соціальних груп та інститутів. В основі цієї єдності – їх взаємодія, особливість зв'язків і взаємовідносин, які базуються на культурі й історії, на соціальних нормах,

цінностях, традиціях тощо» [2]. Вчений акцентує увагу на полікультурності соціуму, співіснуванні на прикордонні людей різних національностей в умовах множинності культур та необхідності осмислення цього соціуму через власне людський вимір, конкретні соціальні орієнтації, що визначають шляхи його цивілізаційного поступу.

Отже, полікультурність з погляду поняття «культура» можна окреслити як культуру соціуму на основі права кожної культури на існування рівноправного діалогу, взаємозумовленості, взаємобогачення, розвитку культурних спільнот прикордоння.

Як зазначає С. Сисоєва, «...розуміння людини, яка живе на пограниччі, її інтересів, потреб, її багатоаспектної ідентичності дає можливість створити оптимальні освітні програми, спрямовані на підтримку індивідуального розвитку дитини, формування найбільш потрібних суспільних кореляцій із урахуванням і використанням специфічних можливостей, які створюються в різноманітному етнічному і культурному просторі, який охоплює території власної країни і тієї, що знаходиться за межами границі [3].

Дослідження соціокультурних аспектів життєвих орієнтацій дітей та молоді передбачає не лише врахування їх потреб у визначенні свого покликання, сенсу буття, але й умов соціального і культурного середовища пограниччя. При цьому соціокультурне середовище є універсальною сферою особистісної ідентифікації підростаючої особистості.

Своєю чергою, життєві орієнтації особистості базуються на більш загальному понятті «цінності». У науковій літературі виокремлюють три форми існування цінності, а саме: а) цінність як вироблене суспільною свідомістю абстрактне уявлення про атрибути належного в різних сферах громадського життя (вони можуть бути загальнолюдськими «вічними» (істина, краса, справедливність), та конкретно-історичними (рівність, демократія)); б) в об'єктивованій формі у вигляді витворів матеріальної та духовної культури або людських чинків, конкретних предметних утілень суспільних ціннісних ідеалів (етичних, естетичних, політичних, правових,); в) цінності соціальні, переломлюючись через призму індивідуальної життєдіяльності, входять до структури особистості та є одним із джерел мотивації її поведінки [5]. Виходячи з вищевикладеного, слід зазначити, що сфера особистісних цінностей визначає життєві орієнтації особистості та є найважливішим регулятором її поведінки. У цінностях фіксується особлива значущість певних предметів (матеріальних чи ідеальних) для конкретної особистості.

Зважаючи на такий контекст, життєві орієнтації ми розуміємо як особливий спосіб відображення у свідомості людини тих загальнолюдських

цінностей, які визнані у суспільстві як ключові, стратегічні орієнтири і цілі її життєдіяльності. Життєві орієнтації виступають як інтегративне особистісне утворення, що визначає індивідуальну, соціально схвалювану життєдіяльність, засновану на морально-духовних цінностях.

І, як стверджує І.Д. Бех, «...така орієнтація забезпечує цілісно-суб'єктивне розуміння окремих актів поведінки людини в небагатьох і нестандартних ситуаціях, побудові прогнозу її поведінки у більш широкому полі ситуацій, а гранично – в усій повноті можливих варіантів її поведінки» [1].

Життєві орієнтації характеризують не тільки спрямованість поведінки, діяльності дітей та молоді на певні об'єкти, але й способи досягнення поставлених цілей. Взаємодія підростаючої особистості та оточуючого її соціокультурного середовища охоплює її «життєвий світ», оскільки її індивідуальні особливості, склад характеру, специфіка особистісного досвіду, система взаємин в межах референтних груп та пограниччя накладає відбиток на систему життєвих орієнтацій, суспільно-значущу, культурно-творчу активність та сприяє формуванню у неї патріотичної свідомості, національної ідентичності, морально-духовних якостей.

Слід зазначити, що життєві орієнтації забезпечують стійкість молоді, визначеність і послідовність її поведінки, постійні взаємовідносини із соціокультурним середовищем. Саме тому, плануючи роботу з дітьми і молоддю, варто враховувати особливості їх життєвих орієнтацій, мотиваційну структуру ставлень і спрямованість їх діяльності, специфіку прикордоння як перетину різних культур. Можна спостерігати пряму залежність морально-духовного виховання дітей та молоді від рівня розвитку суспільства та цілеорієнтацій суспільних інституцій, від ідеалів, установок особистості, що виявляється в її потребнісно-мотиваційній сфері [4; 8].

**Висновки.** Отже, територія пограниччя – це певним чином «вітрина» держави. Вона не тільки визначає контури території, на

яку розповсюджується державний суверенітет і слугує рубежем національного, економічного, соціального, культурного простору, але й презентує себе як соціальний конструкт, елемент національної ідентичності та одночасно є могутнім інструментом її формування, що й актуалізує проблему дослідження соціокультурних життєвих орієнтацій підростаючої особистості саме на пограниччі.

#### БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бех І. Д. Вибрані наукові праці. Виховання особистості. Вибрані наукові праці: у 2 тт.: т. 1. Чернівці: Букрек, 2015. 840 с.
2. Рафальській О.О. консолідація українського суспільства: етнополітичний вимір Київ. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2018. 400 с.
3. Сисоева С.О. Педагогіка пограниччя: актуальність досліджень для України. *Педагогічна компартивістика і міжнародна освіта 2022: виклики і перспективи в умовах турбулентності світу*: матер. VI міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 4 листопада 2022 р.). Ін-т педагогіки НАНП України. Київ; Біла Церква: Авторитет, 2022. С. 54–56.
4. Тернопільська В. І. Теоретичні засади реалізації ціннісного підходу у вихованні особистості. *Нові технології виховання* : наук.-метод. зб. Київ, 2016. Вип. 88, ч. 2. С. 118–121.
5. Шапар В. сучасний тлумачний психологічний словник. Х.: Прапор, 2005. 64 с.
6. Bodrova I., Chernukha N., Vasylyeva-Khalatnykova M., Bakulina O., Binytska K., Kostenko D., & Tarnavska T. Research of Motivation for the Development of Professional Self-Determination. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*. 2023. Vol. 15(2). Pp. 229–243.
7. Park R. E. Human migration and the marginal man. *The American Journal of Sociology*. 1928. Vol. 33. № 6. (May). P. 881–893.
8. Ternopil'ska V., Vasylyeva-Khalatnykova M., Chuiko O., Bakhov I. & Chernukha N. Social Rehabilitation Practices of Inclusion In The Educational Process In Working With Children With Disabilities. *PROPOSITOS Y REPRESENTACIONES*. 2021. Issue 9.